

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

عوامل عدم اجرای امر به معروف و نهی از منکر

مریم میخک بیرانوند¹

چکیده:

قرآن کریم تأکید فراوانی بر حکومت الهی و اجرایی شدن دستورات خداوند روی زمین دارد؛ تا آنجا که خداوند از نشانه‌هایی که صالحان به حکومت می‌رسند، اجرای فرائض الهی و در رأس آن‌ها اقامه نماز، زکات و امر به معروف و نهی از منکر را برشمرده است: «الَّذِينَ إِن مَّكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَآمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَلِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ» همان کسانی که هرگاه در زمین به آن‌ها قدرت بخشیدیم، نماز را برپا می‌دارند، و زکات می‌دهند، و امر به معروف و نهی از منکر می‌کنند، و پایان همه کارها از آن خداست. «اقدام به امور ناپسند و منکرات به خاطر تصور منافع و مزیت‌هایی است که شخص یا نهادی مدنی دارد. از این رو ایستادن در مقابل اعمال و برنامه‌های آنان به قصد بازداری از منکرات و خلاف‌ها، در تعارض مستقیم با منافع متصوره یا تخیلی آنان قرار دارد و ممکن است مخاطبان را به واکنش جهت دفاع از منافع و به تبع آن توجیه کردار خود وادار سازد. از سوی دیگر شهروندان مکلف به اعمال امر به معروف و نهی از منکر نیز به دلایل متعدد مانند احساس ضرر و ... این فریضه را ترک می‌کنند و سرانجام با متروک ماندن امر به معروف و نهی از منکر، آموزه‌های دینی به مرور از متن جامعه دینی رخت بر می‌بندد. بنابراین راهکارهای مختلفی جهت اجرای امر به معروف و نهی از منکر در این مقاله ارائه شده است.

کلید واژه‌ها: امر به معروف، نهی از منکر، حکومت الهی، منکرات، زکات

قرآن کریم تأکید فراوانی بر حکومت الهی و اجرایی شدن دستورات خداوند روی زمین دارد؛ تا آنجا که خداوند از نشانه هایی که صالحان به حکومت می‌رسند، اجرای فرائض الهی و در رأس آن‌ها اقامه نماز، زکات و امر به معروف و نهی از منکر را برشمرده است: «الَّذِينَ إِن مَّكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَآمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَ لِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ»؛ همان کسانی که هرگاه در زمین به آن‌ها قدرت بخشیدیم، نماز را برپا می‌دارند، و زکات می‌دهند، و امر به معروف و نهی از منکر می‌کنند، و پایان همه کارها از آن خداست». در این نوشتار، به تحلیل شش مانع مهم امر به معروف و نهی از منکر از جمله ضعف ایمان، ترس، عدم آگاهی از آثار این دو فریضه، بی‌اطلاعی از پیامدهای ترک این دو، تبلیغات و شبهه‌سازی دشمنان و عملکرد اشتباه برخی دینداران پرداخته شده است. قبل از ورود به بحث لازم است که مفهوم و معنای امر به معروف و نهی از منکر بیان شود. امر در لغت به دو معنا آمده: یکی کار که جمع آن امور است و دیگری، دستور و طلب که جمع آن اوامر است. نهی نیز در لغت به معنای خلاف الامر و منع و بازداشتن از چیزی است. معروف از ماده «عرف» به معنای شناخته شده و نیز درک کردن و دریافتن چیزی از روی اثر آن با اندیشه و تدبّر است. معروف، اسمی است برای هر کاری که با عقل و شریعت نیکو شناخته شده است. منکر از ماده «نکر» به معنای خلاف و نقیض معرفت یا همان ناشناخته و چیزی است که به زشتی شناخته شده است.^۳

بیان مساله

امر به معروف و نهی از منکر از واجبات و فرایض بسیار مهم و بزرگ اسلامی به شمار می‌رود، و افرادی که این فریضه‌ی بزرگ الهی را ترک می‌کنند یا در برابر آن بی‌تفاوتند گناهکار خواهند بود و کیفری سخت و

۱. آیه ۴۱ سوره حج.

۲ جواهری، محمدرضا، (۱۳۹۳). بررسی علل عدم پذیرش امر به معروف و نهی از منکر در جامعه. پژوهش‌های اجتماعی

اسلامی، ۲۰(۳ (پیاپی ۱۰۲))، ۰-۰. <https://sid.ir/paper/fa244614SID>.

۳. بلانچارد، کن (۱۳۸۵)، سخاوت رمز موفقیت ترجمه عطیه، رفیعی تهران لیوسا، چاپ اول

سنگین در انتظار آنها است. امر به معروف و نهی از منکر نه تنها به اتفاق فقهای اسلام واجب است، بلکه اصل وجوب آن جزو ضروریات دین مبین اسلام به شمار می‌آید.^۱

معروف و نهی از منکر با رعایت شرایط آن یک تکلیف شرعی عمومی برای حفظ احکام اسلام و سلامت جامعه است، و صرف توهم این که موجب بدبینی فاعل منکر یا بعضی از مردم نسبت به اسلام می‌گردد باعث نمی‌شود که این وظیفه‌ی بسیار مهم ترک شود. افرادی که از تخلفات قانونی مثل اختلاس از بیت المال مطلع می‌شوند وظیفه دارند با رعایت شرایط و ضوابط شرعی نهی از منکر کنند، و توسل به رشوه و راههای غیر قانونی برای هر عملی هر چند به منظور جلوگیری از فساد، جایز نیست.^۲ بلی اگر شرایط امر به معروف و نهی از منکر وجود نداشته باشد تکلیفی نخواهند داشت، مثلاً اگر خوف داشته باشند که در صورت مبادرت به این فریضه، ضرری از طرف مسئولین بالاتر متوجه آنان می‌شود تکلیف از آنها ساقط می‌شود. البته این حکم در مواردی است که حکومت اسلامی حاکم نباشد، ولی با وجود حکومت اسلامی که اهتمام به اجرای فریضه‌ی امر به معروف و نهی از منکر دارد بر کسی که قادر بر این فریضه نیست واجب است که نهادهای ذربط را که از طرف حکومت برای این کار اختصاص یافته‌اند مطلع نماید و تا کنده شدن ریشه‌های فاسد که فسادآور هم هستند موضوع را پیگیری کند.^۳

منکرات از این جهت که منکر هستند فرقی بین آنها نیست، ولی در عین حال ممکن است که بعضی از آنها در مقایسه با منکرات دیگر دارای حرمت شدیدتری باشد. به هر حال نهی از منکر برای کسی که شرایط آن را احراز کرده یک وظیفه‌ی شرعی است و ترک آن جایز نیست، و در این حکم بین منکرات و محیطهای دانشگاهی و غیر دانشگاهی تفاوتی وجود ندارد.

بر مسئولین ذربط واجب است که به متخصصین بیگانه که گاهی در بعضی از مؤسسات کشور اسلامی کار می‌کنند دستور دهند که از تظاهر به اموری مثل شرابخواری، خوردن گوشت‌های حرام خودداری کنند و آنان را از خوردن علنی آنها منع نمایند، ولی اموری که با غفت عمومی منافات دارد به هیچ وجه نباید به آنان

۱. تمیمی آمدی عبد الواحد بن محمد (۱۳۶۶)، غرر الحکم و دررالکلم، شرح جمال الدین محمد خوانساری، مقدمه و تصحیح

میر جلال الدین حسینی ارموی (محدث)، تهران انتشارات دانشگاه تهران چاپ سوم ۱۱. ص ۱۲۳

۲. حرّ عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۳/ق ۱۹۸۳م)، وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه، ج ۱۰، تحقیق شیخ عبدالرحیم ربانی شیرازی، بیروت، دار احیاء التراث العربی، چاپ پنجم ص ۴۵

۳. الحرائی، ابو محمد حسن بن علی بن حسین بن شعبه (۱۳۵۴)، تحف العقول عن آل الرسول، ترجمه احمد نجفی، تهران انتشارات علمیه اسلامی، چاپ اول. ص ۲۰۳

اجازه‌ی انجام آن داده شود. به هر حال، از طرف مسئولین ذیربط باید تدابیر مناسبی در این باره اتخاذ شود. بر جوانان مؤمن واجب است در دانشگاه‌های مختلط در برابر مفاسدی که در بعضی از آن مکان‌ها مشاهده می‌کنند ضمن دوری جستن از ابتلا به مفاسد، در صورت تمکن و تحقق شرایط امر به معروف و نهی از منکر مبادرت به انجام این فریضه کنند. امر به معروف و نهی از منکر زنانی که حجاب کامل ندارند متوقف بر نگاه با ریه به آنها نیست، از این رو واجب است. بلی بر هر مکلفی واجب است که از حرام اجتناب کند به خصوص زمانی که مبادرت به انجام فریضه‌ی نهی از منکر می‌کند. با توجه به آنچه گفته شد هدف اصلی پژوهش اینگونه شکل گرفت که دلایل اصلی عدم اجرای امر به معروف و نهی از منکر کدامند؟

اهمیت و ضرورت

آنچه بیش از پی‌ریزی تمدن‌ها ضروری است، پایداری و پیشگیری از فرو پاشی آنهاست. آیین‌های بخش اسلام با توجه به این واقعیت از آغاز، پیروانش را با عوامل نابودی تمدن‌های پیشین آشنا ساخته و طرحی نوین برای جلوگیری از این سرنوشت شوم ارائه داده است. امام علی (ع) در بخشی از سخنان حکیمانه خویش با استناد به قرآن کریم، بی تفاوتی آگاهان و ترک امر به معروف و نهی از منکر را دلیل اصلی انحطاط دولت‌های گذشته معرفی می‌کند و برای جلوگیری از سقوط جامعه اسلامی، مردم را به اجرای این وظیفه فرا می‌خواند و می‌فرماید: به درستی کسانی که پیش از شما هلاک شدند، گناهان را انجام دادند و دانشمندان و نیکان، آنها را از آن باز نداشتند و نهی از منکر نکردند. بر این اساس، بنیاد تمدن اسلامی بر دوش همه انسان‌های مؤمن قرار دارد و همه مردم در حفظ ارزش‌های الهی مسئولند؛ زیرا پا نهادن بر بخشی از این ارزش‌ها توسط یک فرد، هر چند امری بسیار کوچک جلوه می‌کند، به تدریج بر بنای استوار جامعه اسلامی ضربه می‌زند و سعادت و آرامش دیگران را نیز از بین می‌برد. برای مثال، سقوط اخلاق در بخشی از جامعه، مانند بیماری واگیردار کم‌کم به دیگران سرایت می‌کند و دیگر بخش‌های جامعه را نیز آلوده می‌کند. بنابراین سکوت در برابر مفاسد، اشتباه و گناه است، حتی اگر این سکوت تنها از سوی یک نفر رخ دهد. این حقیقت را قرآن کریم در ضمن آیه‌ای کوتاه چنین بیان می‌کند: «از فتنه‌ای که تنها به ستمکاران شما نمی‌رسد، بترسید و بدانید که خدا سخت کیفردهنده است» بدین ترتیب، مبارزه با فساد و انحراف و سپس دعوت و راهنمایی به کارهای نیک، ضرورتی انکارناپذیر است و بر خلاف گمان برخی افراد نا آگاه، دخالت در زندگی دیگران نیست. بر

ایجاد فضای منفی علیه آمران به معروف و ناهیان از منکر، مانع پنجم در اجرای این دو فریضه الهی است که گاه منحرفان، منافقان و کافران انجام می‌دهند. دشمنان داخلی و خارجی با تمام توان می‌کوشند تا ریشه‌ها و مبانی اسلام را از بین ببرند و در این راه از هیچ کاری دریغ نمی‌کنند. آن‌ها با تبلیغات و تحریفات ضد دینی و القای شبهات، سعی دارند تا با رواج شک و تردید، دین را به انزوا بکشانند. تبلیغات ضد دینی در جوامع اسلامی، مختص زمان حاضر نیست؛ از زمانی که دنیای غرب تبلیغات ضد دینی را برنامه‌ریزی و تنظیم کرد، یکی از اهدافش این بود که در قدم نخست باورها و اعتقادات مردم مسلمان را هدف گرفته، آن‌ها را تحت الشعاع قرار دهد و آنان را به آموزه‌های دینی بدبین سازد. قرآن کریم، درباره تبلیغات ضد دینی دشمنان اسلام چنین می‌فرماید:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُوءًا وَلَعِبًا مِّنَ الَّذِينَ أَوْتُوا الْكِتَابَ مِن قَبْلِكُمْ وَالْكَافِرَ أَوْلِيَاءَ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ * وَإِذَا نَادَيْتُمُ إِلَى الصَّلَاةِ اتَّخَذُوهَا هُزُوءًا وَلَعِبًا ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ» ای کسانی که ایمان آورده‌اید! افرادی که آیین شما را به باد استهزا و بازی می‌گیرند - از اهل کتاب و مشرکان - ولی خود انتخاب نکنید و از خدا بپرهیزید، اگر ایمان دارید! آن‌ها هنگامی که (اذان می‌گویند، و مردم را) به نماز فرا می‌خوانید، آن را به مسخره و بازی می‌گیرند؛ این به خاطر آن است که آن‌ها جمعی نابخردند.^۱

به هر حال، دشمن با تبلیغات، تحریفات و تمسخر، در تضعیف امر به معروف و نهی از منکر می‌کوشد. شگردهای گوناگونی را طراحی و عملی می‌کنند که باید در مسائل مختلف و در زمان‌ها و مکان‌های متفاوت، این شیوه‌ها را شناسایی و راه حل مناسب آن را یافت و عملی کرد. معاندان و دشمنان حقیقت، گاهی تا آنجا پیش می‌روند که منکر را معروف و معروف را منکر جلوه می‌دهند. چنین افرادی بدون در نظر گرفتن شیوع فساد و تباهی که آنان پدید می‌آورند، افراد آمر به معروف و ناهی از منکر را مزاحم زندگی و آزادی و کسب و کار مردم معرفی کرده و چه بسا به آنان دشنام می‌دهند. آیات و روایات زیادی درباره پیدایش چنین شرایطی، هشدارهای جدی به مسلمانان داده‌اند. در روایتی از امام صادق (علیه السلام) آمده است: «بِئْسَ الْقَوْمُ قَوْمٌ

۱. حکیمی، محمدرضا، ۱۳۸۰ش، الحیاء، تهران دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ اول. ص ۴۷

يُعِيبُونَ الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ» بد گروهی هستند آنان که امر به معروف و نهی از منکر را عیب می‌دانند.^۱

عملکرد آمران به معروف و ناهیان از منکر

مانع ششم، خطا و لغزش آمران به معروف و ناهیان از منکر است. در برخی موارد مشاهده می‌شود کسانی که اجرای این دو فریضه را بر عهده دارند، دچار لغزش شده، اعمال‌شان مخالف گفته‌هایشان است. این امر سبب بدبینی مردم به آنان می‌شود و بازتاب منفی در جامعه دارد. خداوند درباره چنین افرادی به بدی یاد می‌کند؛ آنجا که می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ. كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ» ای کسانی که ایمان آورده‌اید! چرا سخنی را می‌گویید که عمل نمی‌کنید. نزد خدا بسیار موجب خشم است که سخنی بگویید که عمل نمی‌کنید.^۲

نتیجه‌گیری

هم‌چنین قرآن کریم در جایی دیگر خطاب به علمای یهود می‌فرماید: «أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ؛ آیا مردم را به نیکی (و ایمان به پیامبری که صفات او آشکارا در تورات آمده) دعوت می‌کنید، اما خودتان را فراموش می‌نمایید؛ با اینکه شما کتاب (آسمانی) را می‌خوانید! آیا نمی‌اندیشید؟!». با این وجود، لازم است کسانی که امر به معروف و نهی از منکر می‌کنند در وهله نخست، خود عامل به نیکی‌ها و پرهیز از گناهان داشته باشند، سپس خانواده و جامعه را به نیکی‌ها دعوت کرده، از بدی‌ها باز دارند. آموزه‌های دینی به ما آموخته است که معیار سنجش را بایستی در متون اصیل دینی جست، نه در رفتار و گفتار افراد منتسب به دین؛ همان‌گونه که حضرت علی (علیه السلام) می‌فرماید: «إِنَّ الْحَقَّ لَا يُعْرَفُ (بِأَقْدَارٍ) بِالرَّجَالِ، اعْرِفِ الْحَقَّ تَعْرِفِ أَهْلَهُ؛ ملاک و محور درستی و نادرستی کارها، اشخاص و قدر و منزلت آنان نیست، حق را بشناس تا اهل آن را بشناسی»

۱. حلی، ابو القاسم نجم الدین جعفر بن حسن (محقق حلی) (۱۴۰۳ق)، شرایع الاسلام فی مسائل الحلال والحرام، بیروت، دارالاضواء، چاپ دوم، ص ۲۴

۲. جواهری، محمدرضا، (۱۳۹۳). بررسی علل عدم پذیرش امر به معروف و نهی از منکر در جامعه. پژوهش‌های اجتماعی اسلامی، ۲۰(۳ (پیاپی ۱۰۲))، ۰-۰. <https://sid.ir/paper/fa244614SID>، ص ۹۵

بنابراین، اگر در جامعه‌ای امر به معروف و نهی از منکر کمتر رواج دارد به دلیل برخی موانع است که برطرف کردن آن‌ها، باعث احیای این دو فریضه مهم در جامعه می‌شود. همان‌طور که گفته شده مهم‌ترین موانع، ضعف ایمان، ترس، عدم آگاهی از آثار این دو فریضه، بی‌اطلاعی از پیامدهای ترک این دو، تبلیغات و شبهه‌سازی دشمنان و عملکرد اشتباه برخی دینداران است. پس لازم است جهت احیای این دو فریضه بزرگ، این موانع در جامعه برطرف شود.

راهکارهای برطرف کردن موانع امر و نهی عبارتند از: راهکارهای فرهنگی، راهکارهای آموزشی، راهکارهای حمایتی

۱- راهکارهای فرهنگی: در اینجا باید به مردم آگاهی بخشید یعنی آن‌ها را نسبت به وظیفه خطیری که دارند آشنا کرد و در صورت فراموشی این واجب، ضرورت و اهمیت آن را به مردم گوشزد کرد. برای این منظور باید از رسانه‌ها اعم از تلویزیون، سینما، رادیو روزنامه، کتاب و... مدد گرفت و بازنمایی این فریضه را در رسانه‌ها به اولویت تبدیل کرد. علاوه بر رسانه‌ها مدارس و دانشگاه‌ها را نیز باید با این امر آشنا کرد. در این میان مدارس از اهمیت بیشتری برخوردارند چرا که کودکان و نوجوانان کانون شکل‌گیری اندیشه جامعه هستند.

۲- راهکارهای آموزشی: روح کودکان خیلی لطیف است و مانند آبی است که اگر در هر ظرفی ریخته شود حالت همان ظرف را به خود می‌گیرد. شناساندن معروف‌ها و منکرات به کودکان و نوجوانان به نحوی که روح آن‌ها فطرتاً به سمت خوبی‌ها میل کند و از بدی‌ها منجر نشود و این هم میسر نمیشود مگر با مانوس کردن آن‌ها با الگوهای که خود با معروف‌ها انس دارند و از بدی‌ها دوری می‌جویند (کونوا دعاه الناس بغیر السستکم). در تکمیل این الگوها باید به سمتی رفت که پدر و مادرها با آموزش‌های کافی خود الگوی فرزندان‌شان باشند چرا که تاثیر اعمال آن‌ها در فرزندانشان به دلیل تعامل بیشتر و نیز علقه و محبت ذاتی بیشتر از اعمال دیگران است. ۳- راهکارهای حمایتی: در صورتی امر و نهی‌های مردم موثر است که رفتار حکومت و قانون حکومت پشتوانه و حامی این امر و نهی باشد. مثلاً وقتی یک انسان متدین خانم بدحجابی را با لحنی مودبانه دعوت می‌کند به حجاب کامل، قانون نیز از عمل او حمایت کند، اماکن دولتی نیز از ارائه خدمات به آن خانم بدحجاب امتناع کنند، مغازه‌هایی که به او کالایی می‌فروشند جریمه شوند.

- بلانچارد، کن (۱۳۸۵)، سخاوت رمز موفقیت ترجمه عطیه، رفیعی تهران لیوسا، چاپ اول
- تمیمی آمدی عبد الواحد بن محمد (۱۳۶۶)، غرر الحکم و دررالکلم، شرح جمال الدین محمد خوانساری، مقدمه و تصحیح میر جلال الدین حسینی ارموی (محدث)، تهران انتشارات دانشگاه تهران چاپ سوم ۱۱.
- جعفری، محمدتقی، ۱۳۶۸ش، شرح و تفسیر نهج البلاغه، تهران، نشر فرهنگ اسلامی. ۷. حسن زاده آملی، حسن، ۱۳۷۷ش دلنامه و خداینامه گردآورنده مجتبی آورنده تهران، انتشارات
- جواهری، محمدرضا. (1393). بررسی علل عدم پذیرش امر به معروف و نهی از منکر در جامعه. پژوهش های اجتماعی اسلامی، 20(3 (پیاپی 102))، 0-0. <https://sid.ir/paper/fa244614SID>
- حرّ عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۳ق/۱۹۸۳م)، وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه، ج ۱۰، تحقیق شیخ عبدالرحیم ربانی شیرازی، بیروت، دار احیاء التراث العربی، چاپ پنجم
- الحرانی، ابو محمد حسن بن علی بن حسین بن شعبه (۱۳۵۴)، تحف العقول عن آل الرسول، ترجمه احمد نجفی، تهران انتشارات علمیه اسلامی، چاپ اول.
- حسینی قزوینی عبد الکریم ۱۳۶۲ش، چهره حقیقی قیام حسینی در آئینه اسناد تاریخی، تهران، نشر کوکب.
- حکیمی، محمدرضا، ۱۳۸۰ش، الحیاء، تهران دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ اول.
- حلی، ابو القاسم نجم الدین جعفر بن حسن (محقق حلی) (۱۴۰۳ق)، شرایع الاسلام فی مسائل الحلال والحرام، بیروت، دارالاضواء، چاپ دوم.
- رحمان، پور محمد و بختیار نصرآبادی، حسنعلی، ۱۳۹۰ش، معرفت، سال بیستم، شماره ۱۶۰.
- سیدرضی، علی بن حسن نهج البلاغه ترجمه فیض الاسلام چاپ پنجم، تهران، مؤسسه چاپ و نشر تألیفات فیض الاسلام، ۱۳۷۹ ش.
- شبستری شیخ، محمود ۱۳۷۷ش، گلشن راز تهران انتشارات صفی عالیشاه، چاپ اول.
- شریعتمداری، علی ۱۳۴۲ق، روانشناسی تربیتی، اصفهان، نشر مشعل، چاپ اول.
- شعبانی، حسن ۱۳۸۳ مهارت های آموزشی و پرورشی، تهران، سمت، چاپ هجدهم.
- شهید اول، محمد بن مکی عاملی (۱۳۴۸ ق)، الدروس الشرعیة فی الفقه الامامیه، تصحیح و تعلیق سید مهدی لارودی، حسینی، قم، انتشارات صادقی
- شهید ثانی زین الدین جبعی عاملی (بی تا) الروضه البهیة فی شرح اللمعه الدمشقیة تصحیح و تعلیق محمد کلانتر بیروت، دار العالم الاسلامی.
- صدوق، ابوجعفر محمد بن علی بن الحسین بن بابویه قمی (۱۳۶۲)، کتاب الخصال، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه.

طباطبایی، سید محمد حسین، ۱۳۶۳، المیزان فی تفسیر القرآن، ترجمه سید محمد باقر موسوی همدانی، قم، دفتر انتشارات اسلامی

طبرسی، ابو علی فضل بن حسن (۱۴۰۳ق)، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، بیروت، مؤسسه الوفاء.
عبد العظیم، زکی الدین المنذری، ۱۴۱۷ق، الترغیب والترہیب من الحدیث الشریف، المحقق: ابراهیم شمس الدین، بیروت، دار الکتب العلمیہ، الطبعة الأولى،

فتال نیشابوری محمد بن احمد، ۱۳۶۶ش روضه الواعظین وبصيرة المتعظین، مترجم: محمود مهدوی دامغانی، تهران، نشر نی

فعالی، محمد تقی، ۱۳۸۱ش، خلا بیان هنری در معارف دینی مجله پگاه حوزه، شماره ۴۶.
فیض کاشانی، مولی محسن (بی تا)، المحجة البيضاء فی تهذیب الاحیاء، تصحیح و تعلیق علی اکبر غفاری، قم، دفتر انتشارات اسلامی حوزه علمیه

قائمی مقدم، محمد رضا، ۱۳۸۹ روش الگویی در تربیت اسلامی، مجله معرفت، شماره ۶۹.
کلینی رازی ابو جعفر محمد بن یعقوب بن اسحاق (۱۴۰۱ق)، الکافی، بیروت، دار صعب و دار التعارف للمطبوعات چاپ سوم.

ماکسول، جان سی (۱۳۹۰)، ۲۱ قانون انکار ناپذیر، رهبری ترجمه شهین آقازاده، مشهد، به نشر آستان قدس رضوی چاپ چهارم

المتقی بن حسام الدین الهندی علاء الدین علی (۱۴۱۹ق / ۱۹۹۸م)، کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال، تحقیق محمود عمر الدمیاطی، بیروت، دار الکتب الاسلامیه، چاپ اول

مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۳ق / ۱۹۸۳م)، بحار الانوار الجامعة لدرر اخبار الائمة
هاشمی خانعباسی، سید علی. (1397). بررسی راهکارهای نهادینه سازی امر به معروف و نهی از منکر در فرهنگ عمومی جامعه. پژوهش های اجتماعی/اسلامی. 91-122, 24(116),